

МИХАЙЛО ДРАГОМАНОВ ПРО НАЦІОНАЛЬНЕ ПИТАННЯ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ ТА ЙОГО КОНЦЕПЦІЯ НАЦІЇ

Михайло Драгоманов (1841-1895) народився у м.Гадячі Полтавської губернії у небагатій дворянській сім'ї. Навчався у Гадяцькому повітовому училищі, Полтавській гімназії, закінчив історико-філологічний факультет Київського університету у 1863 р. Подальший життєвий шлях Драгоманова розпадається на три періоди, кожен з яких має свою творчу специфіку.

Київський – 1863-1876 рр. З 1864 р. – доцент кафедри всесвітньої історії. У 1869 р. захищає магістерську дисертацію “Питання про історичне значення римської історії і Тацит” й наполегливо працює над виробленням філософсько-історичної концепції, що ґрунтувалась на осмисленні ідеї прогресу. Саме ці проблеми – в центрі його уваги під час стажування протягом 1870-73 рр. У Львові, Празі, Гейденберзі, Цюриху, Відні, Флоренції.

У російській періодиці він здобуває популярність завдяки серії статей, де з'ясовується ставлення української громадськості до зовнішньої і внутрішньої політики Російської імперії. Водночас він – один із лідерів Київської громади, де проводить активну наукову та культурно-просвітницьку діяльність, займається етнографічними та фольклористичними дослідженнями. Наслідком цієї типової для громадівського руху діяльності стало видання разом з Антоновичем двотомної праці “Історичні пісні малороського народу”. Через цю діяльність він став першою жертвою репресій після Емського указу 1875 р., його було звільнено з Київського університету і він був змушений емігрувати за кордон (Перший емігрант-філософ).

Від 1876 р. розпочинається другий, Женевський, період його діяльності (15 років). Головна проблема цього періоду – введення справи українського національного визвольного руху до загальноєвропейського контексту. Два напрямки вирішення цієї проблеми: 1) ознайомлення європейської громадськості з проблемами українства (статті, виступи на міжнародних конгресах і з'їздах); 2) прагнення подолати провінціалізм українства, зорієнтувати на взірці європейської культури (критичні статті, які видавались при фінансовій підтримці старої громади часопису “Громада”).

Поряд з національними проблемами на сторінках “Громади” Драгоманов висловлює і радикально-соціалістичні ідеї, що привело до розриву в 1885 р. з київськими українофілами і припинення існування часопису. Натомість зростають зв'язки Драгоманова з галицькою молоддю, що спричинилось до активізації зусиль західноукраїнської передової інтелігенції у розробці філософії національної ідеї.

Від 1889 р. починається третій період діяльності Михайла Драгоманова. З цього часу і до його смерті у 1895 р. він обіймає посаду професора Софійського університету. Цей період позначено подальшою розробкою позитивної програми вирішення національного питання. Значну увагу він приділяє в цей час і науковим дослідженням в галузі слов'янського, зокрема, українського і болгарського фольклору.

Серед витоків загальнофілософської концепції Михайла Драгоманова слід назвати, перш за все, романтизм. Це виражається у прагненні збагнути сутність національного духу, що спочатку стимулює зацікавленість в українському фольклорі і етнографії.

Однак далі – рішучий розрив з ідеями романтизму і перехід на позиції тодішнього європейського позитивізму і раціоналізму. Цим пояснюється й коло авторитетів, на яких він впирається. За його власною заявою у творі “Шевченко, українофіли і соціалізм” – це представники французького і англійського позитивізму і соціалізму: Сен-Сімон, Прудон, Конт, а згодом і Фейєрбах.

Цим пояснюється, також, і властиве позиції Драгоманова визнання детермінізму єдиною надійним способом пояснення явищ. І все-таки духовні потенції, властиві українській традиції, і тут даються взнаки. На відміну від тих європейських позитивістів, яких віра в наукову істину вела до етичного скептицизму і релятивізму, Драгоманов зберігає підкреслену етичну спрямованість своєї філософії. Вищою цінністю, з його огляду, є людина, а вищим критерієм, згідно з яким мають поціновуватися міжлюдські та міжнаціональні відносини є ідея справедливості, яку може досягнути вільна особистість. Шлях до цього – поширення просвіти, зміна інституцій, що має привести людину до усвідомлення себе вільною і розуміння принципу справедливості, служіння якому є її земним покликанням.

Виразна позитивістська орієнтація зумовлює і відверто негативне його ставлення до релігії. Віра і знання, наука і релігія для нього непримиренні.

Центральною в історіософській концепції Драгоманова є ідея *поступу*, обґрунтування якої він вважав найважливішим досягненням європейської думки. Глибокий аналіз всесвітньої історії приводить його до висновку, що безупинний громадський поступ є визначальною ознакою людської історії. Інколи він це стверджує надмірно категорично. Так, у статті “Чудацькі думки про національну українську справу” він відстоює світогляд, що не визнає у світі нічого постійного, статичного, а бачить тільки динаміку, еволюцію. Тому немає і не може бути постійних національних ознак, вічних політико-адміністративних порядків, *національних святощів*. Практична мудрість – це бачити напрямок, закон руху і вміти ними користуватись.

Як же здійснюється прогрес? В чому його критерій? Спираючись на величезний історіософський матеріал – від часів Гомера до філософії

Гегеля включно – Драгоманов рішуче відкидає концепцію історичного месіанізму. Він сприймає погляд на еволюцію історії Гердера і Гегеля, згідно з яким людство вважається єдиним організмом, а історичний прогрес розподіляється за окремими народами. Всі народи беруть участь в історичному прогресі й критерієм його є вищий рівень духовної культури і соціальної справедливості.

Прогрес людства – це утвердження невід'ємних прав людини. Ця загальна настанова конкретизується у його політичній доктрині, центральним пунктом якої є утвердження ліберальної ідеї, що спирається на визнання людської особистості найвищою цінністю.

З огляду на це, історія свободи – це історія обмеження державної влади. Під впливом Прудона та радикальних представників англійського лібералізму Драгоманов робить висновок, що найвищий ідеал у суспільно-політичній сфері – це анархічний лад, безначальство, що передбачає утворення добровільних асоціацій гармонійно розвинених особистостей з обмеженням до мінімуму елементів примусу в суспільному житті.

На цьому ідеалі ґрунтується драгоманівська концепція громадівського соціалізму та обстоюваний ним федералістський принцип.

Основою всіх можливих соціальних порядків має стати індивід з його свободою волею. Цей порядок повинен утворюватись не системою державного управління, а вільними асоціаціями, що їх утворюють самі індивіди. Такою асоціацією є, передусім, громада як самостійна соціальна одиниця, яка найкраще може знати потреби і здібності кожного свого члена.

Отже, громадівський соціалізм впливає з визнання індивіда (атома всіх соціумів) фундаментом соціального і міжнародного порядку. З атомів складаються молекули-громади, що в своїй сукупності утворюють макротіло суспільства.

З огляду на це визначається місце і роль націй в системі соціальної організації людства. Нації – це також вид асоціацій. Драгоманов відкидає ототожнення поняття нації з поняттям держави. Для нього нація – це набір непокінчених ознак (аналіз), а не єдність.

Які підстави від знаходить для захисту нації:

Так сталося історично, що індивіди несуть у собі національні ознаки: мову, звичаї тощо. Хоч точно встановити ці ознаки наука неспроможна, але вони безперечно існують – національне живе в індивіді. Оскільки індивід має право об'єднуватись у будь-які асоціації, то право утворення національної спільноти – невід'ємне право індивідів.

Єдність людства можлива лише через посередницькі об'єднання – такими є нації; ослаблення нації руйнує єдність людства (як єднання індивідів).

Просвіта найкраще може здійснюватись, коли ведеться рідною мовою; відмова від рідної мови, чи нав'язування чужої мови, затримує поступ частини людства (нації), а, отже, і людства в цілому.

Отже, людство – це сукупність націй. Але нація не вичерпує склад асоціацій індивідів. Головною тут є громада: її поступ – це прогрес, нація – це лише ґрунт цього прогресу.

Ідеал Драгоманова – федеративна спілка вільних самоврядовуючих громад (приблизно як Швейцарія). Шлях до ідеалу – або революція, або еволюція. Революційний шлях, на думку Драгоманова, недоцільний, тому що:

по-перше, як свідчить досвід, досі революції більше базувалися на почуттях, а не на розумі, були консервативними (оскільки були результатом класової боротьби, а не прогресу у духовній сфері), поставали проти фактів, а не проти системи, а це просто бунт.

По-друге, політична революція теж неприйнятна, оскільки здатна змінити лише політичні форми панування, але не здатна створити новий лад суспільного життя.

Взагалі неприйняття революції зумовлене для Драгоманова філософською позицією щодо співвідношення мети і засобів. Засоби не повинні оцінюватись через мету, тому що вони в значній мірі визначають характер мети. Не можна негідними засобами досягти благородної мети. Здійснення соціального ідеалу можливе лише через поступовий розвиток мас шляхом розвитку освіти і культури до національної самосвідомості. Саме розвиток самосвідомості – це завдання інтелігенції.

Михайло Драгоманов – суперечлива постать, надарма кількість його критиків, як і послідовників, не зменшується і в наш час.